

45. שני זיתים {דוידזון ש 1960}

מאורה לשבת חנוכה (קטלוגיה, צרפת, אשכנז, רומניא, קנדיה)
שלמה אבן גבירול

דיון בדיסרטיציה: פרק ד, I.

אקרוטיכון: שלמה (במחרוזת הראשונה וגם בראשי המחרוזות כולן)
כתבי יד:

[לתשומת לב הקורא: כל כתבי-יד קטלוגיים מסומנים באות ס ומספר; כל כתבי-יד יווניים מסומנים
באות פ ומספר; כל כתבי-היד מן הגניזה מסומנים באות ג ומספר; כל כתבי-היד מקפא מסומנים באות
ק וכוכבית. כל שאר האותיות מסמנות כתבי יד מצרפת ואשכנז.]

כתבי יד צרפתיים

6. נוסח יסוד: ברנקסטל-קויס (313): ד'
7. טורינו 25 A II: מחזור צרפתי, מאה י"ג: ט (F 41303)
8. טריאר (מה מספר כתב היד?? סרט F 2138 במכון לתצלומים): ט"
9. פריס 649: מחזור צרפתי, מאה י"ג-י"ד: ש
10. מנצ'סטר גאסטר 733: מחזור, מאה י"ג-י"ד: מ' (הצילום קשה מאוד לקרוא)
11. מוסקבה-גינצבורג 1176: מחזור צרפתי, מאה י"ד: ל
12. ניו-יורק קולומביה X 893 J 51 Q: מחזור, מאה י"ד: ק

כתבי יד אשכנזיים

1. מחזור אמשטרדם: מחזור אשכנזי המערבי, מאה הי"ג: א
2. ברנקסטל-קויס 314 (המאורה שלנו, וגם האופן "כבודו אור יזריח", לא נכתבו על ידי
הסופר הראשון, שעבר מהיוצר מיד לזולת; אלא נכתבו ע"י יד שנייה): ר"
3. אוקספורד-בודלי 1033/1035 Mich. – 617: מחזור [מערבי], שנת 1258: א'
4. אוקספורד-בודלי 1098 Mich. – 569: מחזור אשכנזי המערבי, מאה הי"ג: א"
5. רוביגו 216: מחזור אשכנזי המערבי, מאה הי"ג: ר
6. ניו-יורק ביהמ"ל 4843: מחזור אשכנזי, שנת 1279: ז
7. שוקן 13160: ספר פיוטים, מנהג אשכנזי המזרחי, שנת 1306: פ
8. אוקספורד בודלי 1026 אופ. 668: ב'
9. אוקספורד נויבאואר 1102 – מאה הי"ד (F 17708): ק'
10. מחזור נירנברג: מחזור [מזרחי], שנת 1331: נ. (הפיוט מופיע פעמיים בכתב יד זה, בשבת
חנוכה ובשבת בהעלותך. כשיש הסכמה בין שתי ההופעות, נסמן את כה"י בסימן נ; אבל
כשיש ביניהם מחלוקת, נ" = שבת חנוכה, ו-נ" = בהעלותך.)
11. אוקספורד 1106 (F 17712), מחזור [מערבי]: ד
12. וינא 93/71: מחזור [מערבי], מאה הי"ד: ו
13. וירונה 34: סידור, מאה הי"ד: ז'
14. ירושלים 1004 4° – מחזור [אופנבאך] מאה הי"ד: צ
15. אופסלה 21: מחזור, מאה י"ד-ט"ו: ת (החלק האשכנזי, לא החלק הצרפתי).
16. גיטינגן 4: מחזור [מזרחי], מאה הי"ד-ט"ו: ג'

17. מכלל רוטשילד: סידור [מערבי], סוף המאה הט"ז (ולא כרשום בקטלוג הספרייה הלאומית, מאה הי"ד): ר'

18. פריס 653 (סרט (F11546): ז'

19. המבורג 132/60 (F 907): ספר פיוטים [מזרחי], מאה הט"ז-ט"ז: ה'

[בכ"י ס' (המבורג 233/129), שלא העתקתי נוסחאותיו, כתוב בגיליון על יד ראש הפיוט: "חזן". עיין מה שכתבתי ב"אין צור חלף".]

פיוטנו מופיע גם בכ"י אוקספורד 1031 (סרט F 22617), כמנהג וורמייזא, משנת שס"ד (1604), ולא רשמתי חילופי נוסחאות ממנו, כי הוא מאוחר כל-כך (והסרט קשה לקרוא). אבל ראוי לציין שהפיוט מתחיל שם בסטרופה השלישית, "ממלכה ממושכה", וזה מתאים לעדותו של יאיר בכרך בעל שו"ת "חוות יאיר" סימן רל"ח.³³

כתבי יד יווניים

א. רומניא וקפא (הפיוט מוגדר כ"אופן"; מחזורי קפא העתיקו ממחזור רומניא הנדפס)

20. איסטנבול טופקפי 69 – 71

21. מחזור רומניא הנדפס – 72

כפא [נעתקו מ-72; זה ברור מנוסחאות כמו "פנת יקרת" בשורה 6, ועוד כהנה רבות]:

22. סנקט פטרבורג B 375 – מנהג כפא, מאה י"ח-י"ט: ק*. [כותרת: "שבת וחנוכה: בבקר

משכימין לבית הכנסת ומסדרין הזמירות כמו בשאר שבתות וכשמגיע ליי אדוננו בכל הארץ עומד ש"צ ומתחיל". דהיינו, לפני "נשמת כל חי". אחר הפיוט באות הוראות לתפילת חנוכה, ואחריהן מגילת אנטיכוס בעברית.

23. סנקט פטרבורג B 467 – מנהג כפא: ק**

ב. קורפו

24. שוקן 22 [מחזור קורפו, עם פיוטים ספרדיים בשולי הדפים], בשוליים: 76

ג. קנדיא (הפיוט מוגדר כאן כ"מאורה", בתפקידו המקורי)

25. אוקספורד-בודלי 1083 (F 17690), והמשכו הישיר בכ"י לונדון אשר מייאר 10: 711

26. לונדון מונטיפיורי 220 (F 5190): 712

כתבי יד ספרדיים (קטלונים)

1. ס': אוקספורד Lyell 98 (בלי ניקוד, אע"פ ששאר הפיוטים נוקדו)

2. ס': אסקוריאל G-IV₁₃ (אלוניקופר 62)

3. ס': קופנהגן 30 – F 5504

4. ס': לונדון BL 2587 – F 6366 [פיוט קקלט, אחרי פיוטי שמחת תורה; אין כותרת

שמייחסת אותה דווקא לשבת חנוכה, ואולי היא מיועדת כאן לשבת סתם.]

³³ "ובימי חורפי היה לי פתחון פה עם זקן אחד בעל תורה ודיין בק"ק וירמיישא על שתמהתי מאד על מנהג זר שמתחילין מאורה דשבת חנוכה ממלכה ממושכה והוא באמצע הפיוט כי התחלתו שני זיתים וכו'. והשיבני כי שמע מפי זקני גדולי הקהילה כי בשעת הגזירות נשרפו כל סדרי תפילות ומחזורים ובאשר לא היה בנמצא הדפוס היה מחזור א' וסידור מעריבים ויוצרות א' לקהל או למשפחה. וזמן רב אחר עבור זעם שחזרו ונתיישבו מתי מספר אמרו מה שמצאו מפיוטים שנשאר ובאשר מצאו מאורה הנ"ל רק חציה מאוד מוצל מאש אמרו רק חציה שלא לבטל המנהג לפי שעה. ונקבע אח"כ למנהג קבוע. וכמדומה לי שכבר הארכתי בזה יותר מדאי ואתה דע לך כי הנלפע"ד כתבתי: נאם הטרוד יאיר חיים בכרך."

כתבי יד מן הגניזה

1. קטע גניזה T-S H 15.63: ג⁶
2. קטע גניזה T-S NS 193.22: ג³ (כותרת: "ולה א[י]צן? לבן גיברול")
3. קטע גניזה T-S NS 127.45: ג² (כותרת: "אחרת מאורות")
4. קטע גניזה T-S AS 116.176: ג⁴
5. קטע גניזה T-S NS 206.53: ג⁵
6. קטע גניזה Mosseri IV 335: ג⁷
7. קטע גניזה T-S NS 299.95: ג⁸

- 1 שְׁנֵי זִיתִים / נִכְרְתִים / בְּגֵן נָעוּל יִצְהָירו
 לְרֹאשׁ קֵהְתִי / וְאֶפְרָתִי / שְׁתֵּי עֲטֹרוֹת יִכְתִּירו
 מֹול מְנוּרָה / תְּטַהוּרָה / כְּמוֹ נְרוֹת יִזְהָירו
 הֵן בְּמִשְׁאֵת / כָּל-אִישׁ אֶת- / רַעְהוּ יַעֲזוּרוּ
 5 הֵן בְּמַחְנָה / אֶל-מֹול פָּנֵי / הַמְנוּרָה יֵאִירו

פירוש

1 שני זיתים. שני עצי הזית שראה זכריה הנביא בחזונו (ההפטרה של שבת חנוכה), על יד מנורת הזהב. שנאמר: רִאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה, וְגִלָּהָ עַל רֹאשָׁה [...] וּשְׁנַיִם זִיתִים עָלֶיהָ, אֶחָד מִיְמִין הַגִּלָּה וְאֶחָד עַל שְׂמאלָהּ. (זכריה ד:ב-ג). נִכְרְתִים. כי כל מה שמרומז באותה הנבואה – בית המקדש, הכהונה, המלכות, המנורה – נאבד מאתנו בחורבן בית המקדש. בְּגֵן נָעוּל. בתוך כנסת ישראל, ע"פ שיה"ש ד:יב: גֵּן נָעוּל אֶחָתִי כְּלָה. ואע"פ שהכינוי אינו מילולי אלא מטפורי, מכל מקום די"ק הפייטן להשתמש במטפורה של ה"גן", מפני שעצי זית גדלים בגן. יִצְהָירו. הזיתים מהעצים הללו יעשו שמן-זית (שנקרא "יִצְהָר" הרבה פעמים במקרא), ע"פ איוב כד:יא: בֵּין שוֹרְתָם יִצְהָירו יִקְבִּים דָּרְכוּ וַיִּצְמְאוּ. 2 והשמן הזה יהיה מוכן למשוח לְרֹאשׁ קֵהְתִי וּאֶפְרָתִי, הכהנים בני אהרן בן עמרם בן קהת, ומלכי בית דוד, הנקרא "אפרתי": וְדוֹד בֶּן אִישׁ אֶפְרָתִי הָזֶה (כלומר, שמוצאו מאפרת היא בית לחם). והם שתי המשפחות הנמשחות ע"י שמן המשחה; ע"י ויק' טז:לב, הִלָּהָן אֲשֶׁר יִמָּשַׁח אוֹתוֹ, וּש"א טז:יג: וַיִּקַּח שְׂמֹאל אֶת קֶרֶן הַשֶּׁמֶן וַיִּמָּשַׁח אֹתוֹ [את דוד]. (וגם בנבואות זכריה שם מדובר על צאצי שתי המשפחות האלה: יהושע הכהן הגדול (ג:א-ט), וזרובבל צאצא המלכות (ד:ו-י). שְׁתֵּי עֲטֹרוֹת יִכְתִּירו. במקרא, העטרה שייכת בעיקר לכהן הגדול: "צִיץ הַזָּהָב נִזָּר הַקֹּדֶשׁ" (ויק' ח:ט); אך יש גם מקום אחד שדוד המלך לוקח עטרה מעל ראש מלך עמון ונותנה על ראש עצמו, אחר ניצחונו של יואב על בני עמון: וַיִּקַּח אֶת עֲטֹרַת מֶלֶכָם מֵעַל רֹאשׁוֹ [...] וַתְּהִי עַל רֹאשׁ דָּוִד. (ש"ב ל:יב) ובמשנה אבות ד:יז מדובר על "כתר כהונה וכתר מלכות". מֹול מְנוּרָה הַטְהוּרָה. שילוב של הפסוקים "אֶל מֹול פָּנֵי הַמְנוּרָה" (בדמ' ח:ב), ו"עַל הַמְנוּרָה הַטְהוּרָה" (ויק' כד:ד). כְּמוֹ נְרוֹת יִזְהָירו. שהכהונה והמלכות יעמדו משני צידי המנורה וישפיעו אור, כמו נרות. בטור הזה מרחיב הפייטן את המטפורה – לא רק ששני העצים מחזונו של זכריה יעשו שמן שיומשח על ראשי הכהנים והמלכים, אלא ששני העצים עצמם, שעומדים משני צידי המנורה, מסמלים את המלוכה והכהונה. (הפיענוח הזה של סמלי החזון אינו מפורש במקרא, וגם לא מצאתיו בספרות חז"ל.) 4 הֵן בְּמִשְׁאֵת כָּל אִישׁ אֶת רַעְהוּ יַעֲזוּרוּ. אינו ברור אם הטור הזה מקורי; ע"י בחילופי הנוסחאות. הַחֲרִיזָה בְּחֹלֶם לִפְנֵי הַהִבְרָה "ר" מטה את הדעת לומר שהטור אוני מקורי, כי הפייטן מקפיד בשאר הטורים לחרוז חירק לפני "ר". הֵן. הנה. בְּמִשְׁאֵת. בהנהגת העם, שנקרא "מִשְׁאֵת הָעָם" בבמד' יא:יז. אִישׁ אֶת רַעְהוּ יַעֲזוּרוּ. ישעי' מא:ו; ובפסוק מדובר על עשיית פסלים עבודה זרה, אך כאן מדובר על העזרה ההדדית שיתנו הכהנים והמלכים זה לזה. 5 הֵן. הנה. בְּמַחְנָה. המלך והכהן הם המנהיגים בתוך מחנה ישראל; ונרות המנורת בתוך מחנה שכינה, כדאיתא בברייתא בבבלי זבחים קטז עמ' ב: "כשם שמחנה במדבר כך מחנה בירושלים, מירושלים להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער נקנור מחנה לויה, מכאן ואילך מחנה שכינה". אֶל מֹול פָּנֵי הַמְנוּרָה יֵאִירו. אם מדובר על הכהן והמלך, הם מאירים "מול פני המנורה" כי הם עומדים משני צידיה בחזון; ואם מדובר בנרות ממש, הם מאירים "מול פני המנורה" על פי אחד מהפסטים על במד' ח:ב (ע"י פירוש רש"י רשב"ם ובכור שור (שם).

חילופי נוסאחות (לשורות 1-5)

כותרת. ד: "ואו' ואו' [!] זה בקול נעים." (וגם סידור שורות פיוטנו יפה בכ"י זה, שכל שורה פואטית נכתבת בשורה לעצמה, וההברה החוזרת כתובה לבדה בסוף הטור, כדי להראות את יופי השיר; וזה נדיר בכ"י זה, ומתאים להוראה לאמרו ב"קול נעים"). פ: "דש זגט בור אהבה רבה" (= דאָס זאָגט פֿאַר אהבה רבה). פ: בראש הפיוט, לפני טור 1: "הן במחנה אל מול פני המנורה יאירו". ק*: "בבקר משכימין לבית הכנסת ומסדרין הזמירות כמו בשאר שבתות וכשמגיע ליי אדוננו בכל הארץ עומד ש"צ ומתחיל". 1 נכרתים. פ: ונכרתים (ואולי יש קו מחיקה על הו"ו). בגן. ז'ף: כגן. יצהירו. פ: ס'ס'ס'ס' יזהירו. ס': יזחירו. 2 לראש קהתי ואפרתי. ז': שתי כהתים ואפרתים (והמילה "שתי" נשארת בלי ניקוד, ומישהו תיקן בהוספת המילה "לראש" בגיליון, והוסיף קו"ף קטנה מעל הכ"ף של "כהתים"). קהתי ואפרתי. כן הוא בכ"י רטט' שלדעפק'תף¹ף²ף¹¹ף¹²ס'ס'ס'ס'ס'ק*ג⁶ (אבל בכ"י פ הוסיפה יד מאוחרת ממי"ן תלויות בסופי המילים). אא'א'ונצב'ג'ה'ע'ף: קהתים ואפרתים (אבל בכ"י ג', מישהו נטה קווי מחיקה על המימ"ן שבסופי שתי התיבות). ר': קהתים ואפרתים (ואולי הוסיף מישהו ו"ו קטנה בראש המילה "אפרתים", וצריך לעיין בתצלום איכותי). שתי עטרות. ק: שני ערוגות. שתי. שתס': שני. יכתירו. פ: יעטירו. 3 מול. נ: ומול. בקצת דפוסי אשכנז ופולין, החל מסביונטה שט"ו [1565]: ועל. אבל לא מצאתי נוסח זה אפילו בכ"י אחד, אפילו בכ"י מהמאה ה"ט"ו (פ"; ה; ק; בודפשט קויפמן 385; מינכן 422); וגם בהרבה דפוסים מאוחרים נשאר הטקסט המקורי, "מול", ואפילו "אוצר התפילות" (וילנא תרפ"ח – 1928). מנורה. ו: מנורא. הטהורה. בכ"י צ, ה"א הסופית תלויה, כנראה על ידי הסופר הראשון. כמו נרות יזהירו. ש: בנירות יאירו. מ': כנרות יזהירו. ק: הנרות יזהירו. פ: יאירו כמו נרות יזהירו (!). תף¹¹: הנרות יאירו. ג': כנרות יבעירו. ס': בנרות יבעירו. פ¹²ף⁶ס'ס'ס'ס'ס'תף¹⁰: הנרות יבעירו. יזהירו. ז'ף: יבעירו. פק*: יאירו. ק*: יאורו. ה: יצהירו. 4 הן במשאת / כל איש את / רעהו יעזורו. הטור הזה אינו מופיע בכ"י ד' (נוסח היסוד) או בכל כ"י מצרפת ואשכנז וקטלוגיה; השלמתו על פי כ"י ג', והוא מופיע גם בכ"י פ¹ף²ק*ק* (אבל לא פ¹¹ף¹²).

לְבֶן אֶפְרַת / וְצִיץ נֹכְרֶת / אֲשֶׁר הָיָה כְּצִיץ נֹבֵל
 לְבֶן הוֹמָשָׁח / וְגַם הוֹשָׁח / כְּמוֹ אֲנִיָּה בְּלִי חוּבֵל
 זְכוּר מֵרֶאֱחָ / אֲשֶׁר רָאָה / זְכָרְיָהּוּ בְּעִיר בְּבֵל
 כְּמוֹ זְכָרְתָם / וְהוֹשִׁיעָתָם / כְּאִזְּ עַל-יַד זְרוּבָבֵל
 זְכוּר זִרְעָם / וְהוֹשִׁיעָם / בְּיוֹם תִּקְרָא שְׁנַת יוֹבֵל
 וְשִׁים אוֹתָם / מְקוֹם אֲבוֹתָם / הָיוּ מוֹשְׁלִים בְּכָל-תִּבְלָה
 וּמַעַל יָד / אִישׁ צִיד / טַבַּעְתָּם יִסְרוּ
 הֵן [בְּמַחְנֶה / אֶל-מוֹל פָּנֵי / הַמְנוּכָה יֵאִירוֹ]

10

פירוש

6 **לבן אפרת**. מלכות בית דוד. **וציץ נכרת**. הניצן שלו נקצץ, כלומר, אינו עושה פרי, מפני הגלות. ונראה שבחר הפייטן במילה "ציץ" דווקא, מפני שיש לו גם משמעות של כתר (אע"פ שבמקרא מיוחד אותו הציץ דווקא לכהונה ולא למלוכה). ומעט כ"י (כולם מחוץ לאזור אשכנז-צרפת) גורסים כאן "פנת יקרת", והוא כינוי לירושלים בתפארתה בישיע' כח:טז; ואם כן הפייטן מתאר את כבודה של מלכות בית דוד לפני שיתאר את מצבו "כציץ נובל" בתקופת הגלות. **אשר היה כציץ נובל**. שהניצן נתייבש ומת; השו' ישע' מ:ז: יבש הציץ נבל ציץ. 7 **לבן הומשח**. נראה שרומז לכהונה, שכבר הזכיר את המלוכה בשורה הקודמת. (ואע"פ ששניהם נמשחים בשמן, זה אופייני יותר לכהונה; שכן כל הכהנים הגדולים בתקופת בית ראשון נמשחו, אבל ממלכי בית דוד לא נמשחו אלא הראשונים, דוד ושלמה). **הושח**. מלשון "ותשוח עלי נפשי" (איכה ג:כ על פי הקרי), אבל בבניין הופעל, כלומר: נגרם על ידי אחרים שישוח, יתמקמק בעפר. **כמו אנייה בלי חובל**. שהאנייה שאין לה חובל (=מלח; השו' יחז' כז:כט: כל חבלי הים) אובדת בים. 8 **זכור מראה אשר ראה זכריהו**. המראה של המנורה ושני עצי הזית. והפייטן קורא לזכריה הנביא "זכריהו", לצורך המשקל; והצורה היא ע"פ ישע' ח:ב, שחז"ל מזהים את האישיות "זכריהו" באותו פסוק עם זכריה הנביא. **בעיר בבל**. המיקום הזה של נבואת זכריה מפתיע; כי כל נבואותיו מדברות על המקדש הנבנה בירושלים, ואין שום סיבה להניח שהוא היה בבל. וברור מעזרא ה:א שהיה זכריה בירושלים בזמן שהתחיל זרובבל לבנות את בית המקדש, וזה היה בשנת שנים לדריוש, שהיא שנת שתי נבואותיו של זכריה הראשונות (זכריה א:א, א:ז); וסביר מאוד שגם נבואת המנורה ושני הזיתים, שהיתה אחרי הנבואות הראשונות ועניינה בניין הבית, היתה בירושלים. 9 **כמו זכרתם והושעתם**. השו' במד' י:ט: ונזכרתם לפני יי אלהיכם ונושעתם מאיביכם. **כאז**, בימי זכריה, **על יד זרובבל**, הושעתם מגלות בבל והבאתם על אדמתם. 10 **והושיעם**. כמו "והושיעם"; והקמץ הוא מפני החריזה. 10 **ביום תקרא שנת יובל**. בזמן הגאולה, שיהיה כמו שנות היובל של התורה, שכתוב עליהן: וקראתם דרור בארץ לכל ישביה (ויק' כה:ז); כן לעתיד תביא חירות וגאולה לכל. 11 **מקום אבותם**. בארץ ישראל; או במשרות שררה כמו אבותם. **היות מושלים בכל תבל**. לעניין כל הטור השו' תהל' מה:ז: תחת אבותיך יהיו בניך, תשיתמו לשירים בכל הארץ. **ומעל יד ... טבעתם יסירו**. שיקחו את השלטון מידי **איש ציד**, עשו הוא אדום, "איש ידע ציד" (ברא' כה:כז), כלומר, האימפריה הרומית והמלכויות הנוצריות. (ומפני זה צונזרה השורה הזאת בכמה כ"י). ולעניין הסרת הטעבת לשם לקיחת שלטון השו' ברא' מא:מב, ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתנה ליוסף (בפרשת מקץ, שנקראת ברוב השנים בשבת חנוכה), ואסתר ג:י: ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן.

14	מִמְלָכָה / מְמוּשָׁכָה / לְעִיר צִיּוֹן תְּשִׁיבָנָה
15	וּבֵת כְּבוֹדָה / בְּרוּב עֲבוּדָה / לְבֵית אִמָּה תְּבִיאָנָה
16	וְהַגְבִּירָה / וְהַצְפִּירָה / בְּרֹאשׁ דָּוִד תְּשִׁימָנָה
17	וּמִצְנָפֶת / מְעוֹלָפֶת / בְּרֹאשׁ אֶהְרֹן תְּקִימָנָה
18	וְהַתְמִיד / אֲזִי תַעֲמִיד / וְהַמְנַחָה תִּרְוַמְנָה[ה]
19	וְהַמְרַקָּח / אֲשֶׁר לֹקֵחַ / וְלֹא רֵאִיתִי עֲדָהָנָה
19א	[וְהַקְטֹרֶת / מְקוֹטֶרֶת / לְאַהֲרֹן יִקְטִירָנָה]
20	וְהַנִּירוֹת / הַמְאִירוֹת / בְּנֵי אֶהְרֹן יִבְעִירוּ
21	הֵן [בְּמִנְחָה / אֶל־מוֹל פָּנֵי / הַמְנוֹרָה יֵאָירוּ]

פירוש

14 **ממלכה ממושכה**. שתתמשך ממלכת ישראל ימים רבים, לעולם ועד; והשוו' משלי יג:ב: תוחלת ממשכה. אך אפשר לפרש שכוונת הפייטן היא שממלכת ביד דוד נסחפת על האדמה בזמן הגולה, כמו בישע' יח:ב: גוי ממשך ומורט; וכך נתפרש ע"י מפרשי ימי הביניים ("ערוגת הבושם" והפירוש בשולי מחזור נירנברג). 15 **ובת כבודה**. כינוי לכנסת ישראל, ע"פ תהל' מה:יד: כל כבודיה בת מלך פנימה. (ובמדרש תהלים מה סוף סעיף ו מפרש שמפסוק יא עד סוף המזמור כולו קאי על כנסת ישראל). **עבודתה**.³⁴ רכוש, על פי בראשית כו:יד ואיוב א:ג, כפי פירוש רמב"ן בבראשית שם ("אתונות וגמלים וחמורים ועבדים ושפחות") או פירוש רשב"ם באיוב שם ("קרקע לעבוד ולחרוש ולזרוע"). והפייטן מבקש שהקב"ה ישיב את עם ישראל לארץ ישראל עם רכושם, ע"פ ישע' ס:ט להביא בניד מרחוק כספם וזהבם אתם. **לבית אמה**. לארץ ישראל או לבית המקדש, על פי שיר השירים ח:ב, אנהגך אביאך אל בית אמי, ותרגמו: "ואעלינך לבית מקדשי". והגירסא האחרת, "לבית רמה", נראית לי כשיבוש. 16 **והגבירה**. המצב של גביר, מושל. **והצפירה**. עטרת, פאר, על פי ישעיה כח:ה: ביום ההוא יהיה יי צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו. 17 **ומנצנפת מעולפת**. מצנפת כרוכה על ראשו, על פי ברא' לח:יד: ותכס בצעניף ותתעלף. והמצנפת היא מבגדי הכהונה (שמות כח:ד ועוד), ולכן **בראש אהרן תקימנה**. 18 **והתמיד אזי תעמיד**. תחזיר את קרבן התמיד כדבר קבוע בכל יום; והשוו' הלשון במגילת תענית, א' בניסן: "איתוקם תמידא" [=הועמד התמיד]. **והמנחה תרוממנה**. רוב כ"י גורסים "תרימנה"; ומכל מקום, לשון הרמה או רוממות אצל קרבן המנחה אינה ידועה מהמקרא, ומפתיעה קצת. 19 **והמרקח**. שמן המשחה או הקטורת, שעל שניהם נאמר "מעשה רקח". (שמות ל:כה, "שמן משחת קדש רקח מרקחת מעשה רקח"; שם פסוק לה: "קטרת רקח מעשה רקח"). **ולא ראיתיו עד הנה**. שאין לנו עכשיו לא שמן המשחה ולא קטורת. ונראה יותר שהוא שמן המשחה, שאמור עליו בפירוש בתלמוד בבלי יומא נב עמ' ב: "משגנז ארון, נגנזה עמו צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה [...] ומי גנזו? יאשיהו גנזו". אבל אינו מוכרח, שאין דרכם של פייטני ספרד לרמוז למדרשים ומאמרי חז"ל ע"י רמזים דקים. [19א השורה הזאת לא נמצאת אלא ברומניא וקפא, ולכן לא נראה לי שהיא מקורית. (והגירסא "אהרן הפהן יקטירנה" שבכ"י פ' מנוגדת למשקל). ולכן אין להביא ראייה מהזכרת הקטורת כאן שה"מרקח" בשורה 19 מוכרח להיות דווקא שמן המשחה ולא הקטורת.] 20 **והנרות המאירות**. במנורת המקדש. (ועי' בחילופי נוסחאות, שיש כ"י שגורסים בפירוש "במנורות"). **יבעירו**. ידליקו.

³⁴ ברוב כתבי היד מנוקד "עבודתה"; ולא נמצאת הניקוד "עבודתה" אלא בכ"י א'א'ג', ומכל מקום, נראה שהוא הנכון. מסורת מפרשי הפיוט האשכנזיים מימי הביניים (כדאיתא ה"ערוגת הבושם" ובפירוש שבשולי מחזור נירנברג) השיגה על ניקוד זה, ותמכה בניקוד עבודתה, "כי ענין 'ועבודת רבה מאד' אין לו טעם הפייט". אבל לא הבנתי את קושייתם, כי שפיר דמי לבקש מהקב"ה שישבי את בני ישראל לארץ ברכוש גדול; ואדרבה, מה עניין "רוב עבודתה" כאן?

הַנְּכָאָה / וְהַצִּמָּאָה / אֲשֶׁר תָּמִיד לָךְ תִּיֵּלֵל	22
סִמּוֹךְ יִדָּה / בְּבִן-דּוּדָה / תִּנְקֶרָא שְׁמוֹ חַכְלִיל	23
וְתַכְנִיסֶם לְגַן בּוֹשֶׁם / וְחוּפְתֶם בְּהוֹד תַּכְלִיל	24
וְהוֹלִיכֶם / וְתַמְלִיכֶם / בְּהַר צִיּוֹן וְתַגְלִיל	25
וְחַק יִשָּׁר / אֲזִי יוֹשֵׁר / עָלֵי נָבֶל וְגַם-חַלִּיל	26
זַעוּם עוֹזְבִי / שְׁמֶךְ. [וְאַהֲבִי] / חֲזוֹן שְׁקֶר וְשׂוֹא וְאַלִּיל	27
וְעַם פְּרוּכִים / יְהוּ בְּרוּכִים / [וְכָל-רוֹאֵי]ם נִכְרְוּ	28
הֵן [בְּמַחְנֶה] / אֶל-מוֹל פְּנֵי / תִּמְנֹךְהָ יֵאִירוּ	29

פירוש

22 הנכאה והצמאה. כנסת ישראל בגלות. תייליל. תילל, תצעק; השו' ישע' טו:ג: כלה ייליל ירד בבכי. 23 סמוך ידה. אחוז בידה, תרים אותה משפלותה; השו' תהל' לו:כד: כי יי סומך ידו. **בבן דודה**. לא נראה ש"דוד" = אחי האב או האם, אלא "ידיד". הקב"ה הוא דודה של כנסת ישראל (ע"פ שיר השירים); ודוד המלך, שכל מלכי השלשלת הם צאצאיו, נקרא בנו של הקב"ה: יי אמר אלי בני אתה (תהל' ב:ז). **חכליל**. שהמלך בא מזרע יהודה, שנקרא "חכלילי עינים מין" (בראשית מט:יב). 24 **לגן בושם**. ארץ ישראל או בית המקדש, ע"פ שיה"ש ד:טז: הפיחי גני יזלו בשמי; שנדרש על ארץ ישראל במדרש "לקח טוב" על אתר: "הפיחי גני יזלו בשמי – זו ארץ ישראל, שנאמר: (יואל ד, יח) והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס"; ועל בית המקדש בשיה"ש רבה א: "הפיחי גני – זה בית העולמים; יזלו בשמי – זו קטרת הסמים". **וחופתם בהוד תכליל**. תבנה את חופתם בשלמות ("תכליל"), בהוד והדר. השו' החזון בישעיה ד:ה: ובָּרָא יי על כל מִכּוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מְקָרָאָה עֵנָן יוֹמָם [...] כי על כל כבוד חָפָה. 25 **בהר ציון והגליל**. שני המקומות הללו מייצגים את ארץ ישראל כולה. (ועי' חילופי הנוסחאות. הרבה כ"י גורסים "וְהָרַגְלִיל"; ואפשר שהוא טעות מאוחרת, אבל אפשר גם שהוא הנוסח המקורי, שתקן אחר כך ע"י סופרים שידעו שהגליל אינו הר אלא איזור). 26 **וחק ישר**. אינני יודע למה הכוונה; כאן מתבקש מילה שמשמעותה שיר או שבח, אבל "חוק" נראה ככינוי לתורה. **עלי נבל וגם חליל**. אולי מושפע מרשימת כלי הנגינה שניגנו להקת הנביאים בש"א י:ה: וּלְפָנֵיהֶם נָבֶל וְתֶף וְחָלִיל וְכִנּוֹר וְהָמָה מְתִנְבְּאִים. 27 **זעום**. תשפוך את זעמך עליהם; והשו' סו:יד: וְזַעַם אֶת אוֹיְבָיו. **עוזבי שמך ואהבי חזון שקר**. עובדי עבודה זרה. הפייטן מהפך את התיאור של עובדי הקב"ה, "אהבי שְׁמֶךְ" (תהל' ה:ב); כי עובדי ע"ז הללו אינם אוהבים את שם הקב"ה, אלא עוזבים אותו, ואוהבים דווקא את העבודה הזרה שלהם. דברי הפייטן נועזים, שהקב"ה ישפוך את זעמו על עובדי ע"ז, ולא נשארו אלא בקבוצה קטנה של כ"י. ברוב כ"י צונזר הטקסט, אם מעט אם הרבה (עי' בחילופי הנוסחאות). הנוסחים הנפוצים, שמחליפים את המילה "זעום" ב"וגם" או "וְעַם", משבשים לגמרי את המשמעות, עד כדי כך שאין בטור משפט שלם, כי אין פועל, אלא רק תוארים. **חזון שקר ושוא ואליל**. ע"פ ירמיה יד:יד: חֲזוֹן שְׁקֶר וְקֶסֶם וְאַלִּיל וְתַרְמִית לְבָם הָמָה מְתִנְבְּאִים לָכֵם. 28 **ועם פרוכים**. בני ישראל, שאויביהם מייסרים אותם בפרך בגלות. **יהו ברוכים וכל רואים יכירו**. ע"פ ישע' סא:ט: כָּל רְאִיָּהֶם יִכְרֹם כִּי הֵם זָרַע בָּרָךְ. [וְכָל רוֹאֵי]ם. אני אימצתי כאן את גירסת כ"י ג'ס⁸, שהיא מתאימה למשקל (V---) וגם לדקדוק. הגירסא הנפוצה "כָּל רוֹאִיהֶם" (שמשקלה הוא ----) מנוגדת למשקל; והגירסא "כָּל רוֹאֵם", הנמצא בכמה כ"י, היא צורת יחיד, ואינה מתאימה לצורת הרבים של הפועל "יכירו". גירסת בעל ערוגת הבושם, "רוֹאִיָּהֶם" (בלי "כל"), גם היא אפשרית; אך לא מצאתיה בשום כ"י, ואם היא מקורית נצטרך להסביר איך נכנסה המילה "כל" לכל כתיבי היד (אולי בהשפעת הפסוק בישעיה).

חילופי נוסאחות (לשורות 22-29)

סדר הטורים בכ"י ב': 22, 23, 25, 24, 27, 26, 28, 29.
 סדר הטורים בכ"י נ': 22, 23, 25, 26, 24, 27, 28, 29.
 סדר הטורים בכ"י נ': 22, 23, 25, 26, 24, 27, 28, 29.
 סדר הטור בכל שאר כ"י: כמו בפנים.

22 הנכאה הצמאה. $\text{ס}^{10}\text{ס}^{12}\text{ק}^{10}$: הצמאה הכאה. ס^9 : הצמאה והנכאה. (אבל ס^8 גורס כמו בפנים: "הנכאה והצמאה"). **והצמאה.** ט"ט: הצמאה. **תמיד לך תיילל.** ג3: תנ[.]ליל (יש קרע בדף, אבל אין מקום ליותר מאות אחת או שתיים, וכך ברור שלא היה כתוב "תמיד לך"). ק*: לך תיילל (בלי "תמיד"). **תיילל.** ס^8 : תליל. א": תטליל. אוז'ן: תתליל (בכ"י א, יד מאוחרת נטתה קו מחיקה על הת"ו השנייה, וכתבה מעליה שתי יו"ד; וכן נראה לי בכ"י ו שמישהו כתב שני יו"ד דין קטנים מעל הת"ו השנייה). בכ"י ד מנוקד: תיילל. 23 **בבן.** ק^2 : לבן. $\text{ס}^{10}\text{ס}^{10}\text{ס}^{10}$: ביד. **הנקרא שמו חכליל.** ס^{10} : אשר הוא נקרא חכליל (בכ"י ס', האות כ"ף במילה "חכליל" תלויה). **הנקרא.** $\text{ב}^{10}\text{ס}^{10}\text{ק}^{12}\text{ק}^{11}\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}$: אשר נקרא. **חכליל.** ק^{11} : אכליל (!). 24 **והכניסם לגן בושם וחופתם בהוד תכליל.** ש: ליתא. **והכניסם.** $\text{ק}^{11}\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}$: להר. ק*: לעיר. $\text{ס}^{10}\text{ס}^{10}$: בהר. ס^8 : בגן. **בושם.** א"ב עק*: בוסם. **וחופתם.** ר": חופתם. ק*: והפוטם. **בהוד.** ר: להוד. 24-25 בכ"י ע, סדר הטורים האלה הפוך, אבל מישהו תיקן אותם באמצעות האותיות ב"ת בראש הטור הראשון (24), ואל"ף בראש הטור השני (25). 25 **והולכים והמליכם.** כן הוא בכ"י ד'טט' שלרדת $\text{ס}^{10}\text{ק}^{10}\text{ק}^{10}$ (וכן נראה לי בכ"י מ'). ק: והולכים והדריכם. אא'א'ן'ר'נוב'צ'ז'ג'ר'ד'ה'ע'ס' $\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}$: ותולכים ותמליכם. ס^9 : והמליכם והולכים. ק^1 : ותולכים ותמליכם (וכן הוא בכ"י ע, אבל מישהו שינה את הה"א במילה "והולכים" לת"ו). ק': ותולכים והמליכם. **בהר ציון.** $\text{ק}^{11}\text{ק}^{10}\text{ק}^{10}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}$: לעיר ציון. (אבל ס^8 : בהר ציון, כמו בפנים). **והגליל.** אא'א'ז'ק'ג'ד' $\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}\text{ק}^{10}\text{ס}^{10}\text{ס}^{10}\text{ק}^{10}$: והר גליל. (בכ"י ג', מישהו נטה קו מחיקה על המילה "והר", והוסיף את האותיות "וה" בראש המילה "גליל"). ונב'נ' ובהר גליל. ר": בהר גליל. הת: ובגליל. 26-27 $\text{ק}^{10}\text{ק}^{10}\text{ק}^{10}\text{ק}^{10}$: ליתא. (אבל ס^8 : איכא). 26 **וחק.** ע: חוק. **ישר.** ק^6 : יושר (מנוקד בכתב היד). **אזי.** אא'א'ן: בכך. **יושר.** ק^1 : ישר. **נבל.** בכ"י ה' כתב הסופר "תבל", ואחר כך נטה עליו קו מחיקה, וכתוב "נבל", כמו שצריך. **נבל וגם חליל.** $\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}$: כנור ועל חליל. **וגם חליל.** מ'ש: ותוף וחליל. ס^8 : ועל חליל. 27 ה: ליתא (כל הטור); וכן הוא גם בכ"י ו, אלא ששם יש הוספה בגיליון: "ועם אוהבי שמך ועוזבי חזון שקר ושוא ואליל". 27 **זעום עוזבי שמך [ואהבי].** ד' (נוסח היסוד שלנו): זעום עוזבי שמך אוהבי; ותיקנתי על פי מ'נ: זעום עוזבי שמך ואהבי. ר": עם אהבי שמך ועוזבי; אבל יש קו מחיקה על מילים אלו, ומישהו כתב את הנוסח המתוקן בגיליון: "זעום עוזבי שמך ואהבי". $\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}$: זעום אוהבי שמך עוזבי. (וכן הוא בדפוס קראקא שמ"ה עם פירוש ראב"י). אר': זעם אוהבי שמך עוזבי (בכ"י א, יד מאוחרת נטתה קו מחיקה על הה"א וכתבה שתי יו"ד דין מעליה). ש: זעום אוהבי שמך עוזבי. אא'ר': ועם אוהבי שמך עוזבי (בכ"י אר', מישהו הוסיף ו"ו תלויה בראש המילה "עוזבי"). לוטצב'ע: ועם אוהבי שמך עוזבי. (וכן הוא בדפוס רעדעלהיים). ט": וגם אוהבי שמך עוזבי. ג': וגם אוהבי שמך עוזבי (וכתוב בגיליון: "ס"א זעום אוהבי, ועיקר") פ: זעום אוהבי שמך (וכל יתר הטור נמחק ע"י הצנזורה). $\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}\text{ק}^{12}$: ועם כוזב יהי עוזב. [ומעניין מאוד שהצנזור הנועז הזה מופיע בכ"י אחד של מנהג קנדיא (ק¹¹), וגם ברומניא ובגניזה ובקטלוניה – אבל דווקא לא בכ"י האחר של מנהג קנדיא (ק¹²), שהוא בדרך כלל קרוב מאוד לכ"י ק¹¹]. **חזון.** טר'ק': חזות. **ושוא.** $\text{ב}^{12}\text{נ}^{12}$: שוא (בכ"י ב', הוסיפה יד מאוחרת כעין ו"ו בראש המילה, אלא אם כן אינו אלא קו אנכי פשוט). 28 **ועם.** בכ"י ס^{10} מנוקד: וְעַם. אא'א'ן'ר'ז'ר': ואום. **פרוכים.** ס^{10} : פלוכים. ק^1 : ברוכים (!). **יהו.** $\text{ש}^{10}\text{ס}^{10}\text{ק}^{10}$: יהיו. ג': יהוא. **[ו]כל רואני[ם].** תיקנתי ע"פ גירסת ג⁶: ס^8 : וכל רואים. (ע' בפירוש). ד' [נוסח היסוד] ורוב שאר כ"י גורסים: כל רואיהם; אא'צנף' $\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}\text{ק}^{10}\text{ס}^{10}$: וכל רואיהם. אוה' $\text{ס}^{10}\text{ס}^{10}\text{ק}^{10}\text{ק}^{11}\text{ק}^{12}$: כל רואם (בכ"י א, יד מאוחרת הוסיפה ה"א תלויה האחרי האל"ף; בכ"י ו, יד מאוחרת הוסיפה האותיות יו"ד וה"א). ערוגת הבושם: רואיהם (בלי "כל"). **יכירו.** ק^1 : יכירו. בסוף הפיוט בכ"י גיטינגן כתוב: "ואור חדש על ציון תאיר ... לאורו בא", ומאן דהוא נטה קו מחיקה על הו"ו בתחילת "ואור".